

PARSCHITIUS KRISTÓF LEÍRÁSA CSANÁD, BODROG ÉS CSONGRÁD VÁRMEGYÉRŐL

LAKATOS PÁL—ZOMBORI ISTVÁN

Szeged

(Szeged, József A. Tudományegyetem — Móra F. Múzeum)

1686-ban, másfél évszázados török elnyomás után, Magyarország területének jelentős része fölszabadult. Az egyik legfontosabb feladat ezután a számvetés volt. Mi az, ami túlélte a pusztítást, mi veszett el? Az emberek és a települések számbavételének igénye lendítette föl a „hon és államismereti” (németül Staatenkunde) leírások műfaját. E műfaj fejlődése a 17. század folyamán mind a jezsuiták, mind az evangélikusok között több mű megjelenése révén jól követhető, váltakozó színvonallal. Igazi föllendülése azonban a német egyetemeken tanult — főleg evangélikus vallású — egyháziaknak, tudósoknak köszönhető, akik a hazai szellemi élet számára közvetítették a műfajt. Maga az államismereti leírás eredetileg Németalföldre nyúlik vissza, amit a kis német fejedelemségek, a jól szervezett hivatalnok szervezetük — és egyetemeik magas színvonala — által tovább fejlesztettek. Ezek a munkák tudományos értékük mellett vitathatatlan segítséget jelentettek az államnak (a fejedelmi abszolútizmusnak) a hatékonyabb gazdasági-, művelődési-, és adópolitika kidolgozásában. Vagyis haladó tartalmuk, közjogi és államigazgatási újításaik ellenére is a feudális állam felépítményét segítették elő.

Egyik legismertebb képviselőjük Hermann Conring (1606—1681) helmstedti jogtörténész volt. Magyarországon a jezsuiták közül Timon Sámuel (1675—1736), Csiba István (1673—1719) és *M. Bonbardius* érdemel említést. Az evangélikus ág egyik korai munkája Bucholtz György (1643—1725) leírása a Kárpátokról, továbbá Parschitius most bemutatandó Comitatus-a, valamint a Rákóczi vasinspectorából lett gömöri alispán, Lányi Pál († 1733) megyeleírása, amelyet Bél bevett Notitiájába. A csúcsot kétségtelenül Bél Mátyás munkája jelentette, és egyúttal jelezte az átmenetet is a modern értelemben vett tudományosság felé. Eszközeik között ott találjuk az írott forrásokat, levéltári anyagot, összeírásokat, statisztikákat, és ők szövegek közi jegyzetekben már hivatkoznak a fölhasznált irodalomra is. Az akkoriban keletkezett művek a bőséges természetrajzi leírás mellett igen sok történeti, gazdasági, ideológiai, sőt még folklorisztikus elemeket is tartalmaztak.

Parschitius Kristóf kéziratában ránk maradt műve Esztergomban, a Főszékes-egyházi könyvtárban található meg.¹ Ő annak a felső-magyarországi evangélikus értelmiségnek egyik kiváló személyisége, amely a 17. század folyamán Selmezbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Lőcse, Eperjes, Késmárk, Bártfa, Rózsahegy kitűnő középiskoláiban szerzett alapismereteit németországi, — ekkoriban már főleg wittenbergi — egyetemi tanulmányokkal mélyítette el. E művelt fiatalok az egyetem

¹ Jelzete: Col. X. Tit. II/a. A kézirat feldolgozásában igen komoly segítséget nyújtott a könyvtár közelmúltban elhunyt igazgatója, dr. Kovách Zoltán kanonok.

elvégezése után visszatértek szülőföldjükre és rendszerint az itteni iskolákban tanítottak, vagy lelkészként tevékenykedtek, esetleg a városi vezetésben is közreműködtek. Egymást követő családi generációkról van szó, akiknek működését az egész 17. században végig követhetjük. Műveltségük, társadalmi fogékonyságuk révén természetes szövetségesei lettek a Habsburg-ellenes fölkeléseknek, így a Thököly-mozgalomnak, később a Rákóczi szabadságharcnak. Akadt köztük nemes is, de a legtöbbjük polgár. Soraikban ott találjuk a Parschitiusokon, Buriusokon kívül Bohus Györgyöt, Pilárik Jánost, Hellenbach János Gottfriedet, Kray Jakabot stb. A magyar tudománytörténet szempontjából a legkiemelkedőbb személyiség Bél Mátyás, akit a szakirodalom előszeretettel minősít magányos géniusznek, de őt nem lehet eléggé megérteni és értékelni a fenti elődök nélkül.

Parschitius személye mindidáig elkerülte a korszakkal foglalkozó történészek és irodalomkritikusok figyelmét, életének rekonstruálásához a múlt századi, illetve 17–18. századi forrásokhoz kellett visszanyúlni, de az eredmény így is igen szegényes. 1643 körül született a Felvidéken, Rózsahegyen (Liptó megye) evangélikus, polgári családból. Kéziratában magát nemesnek vallotta. Evangélikus iskolában végezte tanulmányait, majd külföldre ment. Előbb Rostockba, azután 1666-ban Wittenbergbe, az evangélikusok akkori legkitűnőbb egyetemére. Elmélyülten foglalkozott irodalommal és teológiával. Kortársai és a későbbi életrajzi lexikonok napjainkig mint költőt és teológust tartják számon.

Az 1660-as évek végén hazajött, előbb Körmöc-, 1670-től pedig Selmechányán tanított evangélikus iskolában. 1674-ben az ellenreformáció és a bécsi kormányzat különösen erős támadása során őt is elűzték, és csak 1677-ben térhetett vissza, ám ekkor sem tudott háborítatlanul dolgozni. Számos dicsőítő költeménye jelent meg, melyeket korabeli híres személyekhez írt, és több teológiai műve. (Ezek főleg Lipcse, Drezda, Wittenberg, Rostock stb. nyomdáiban.) 1687-ben Pozsonyba ment, hogy ott részt vegyen az országgyűlésen, és hogy a Lipót császár tiszteletére írt verseivel hírt és nemesi címet szerezzen. Célját nyilván el is érte, mert nem sokkal ezután már a neve után mindig odaírták: magyar nemes.

Ezt az országgyűlést igen nagy várakozás előzte meg. Bár az ott hozott törvények nem tükrözik a résztvevők közti tényleges feszültségeket, a rendek közti vitákat, a későbbi kutatás talán majd választ tud adni, hogyan jött létre a magyar uralkodó osztály és a Habsburg-ház közti kompromisszum, ki mit nyert, mit veszített ebben az alkudozásban. Annyi megállapítható, hogy az országgyűlésen részt vevő, haladó gondolkodású, képzett köznemesek és az őket támogató felvidéki és nyugat-magyarországi városok képviselői, akik egy korszerűbb berendezésű politikai és közigazgatási rendszer alapjait szerették volna megeremteni, háttérbe szorultak. Valószínű, hogy ezek a nagyfotosságú viták vonzották Parschitius is. Azt több forrásból tudjuk, hogy az itteni érdekes világ és az ország rendjei annyira lekötötték, hogy nem tért vissza időben Selmechányára, ezért az iskola és az egyház vezetői megfosztották hivatalától. Ekkor ismét Wittenbergbe ment, ahol magát a magyarországi vallásüldözés áldozatának mondta. Ezt el is hitték neki, hiszen már Európa-szerete ismerték a gályarabnak eladott prédikátorok esetét és más erőszakos cselekményeket. (Ettől kezdve Parschitius úgy tünteti föl magát mind leveleiben, mind egyéb írásaiban, mint aki szegényen, hazájából számkivetve, idegenben kényszerül élni.)

A 17. század közepére a protestáns vallásgyakorlat a túlbuzgó egyházférfiak közreműködése nyomán meglehetősen merevvé, dogmatikussá vált. Az előljárók nem tűrtek semmiféle eltérést a hivatalos hitelvektől és minden ilyen föllépést szigorúan megbüntettek. Ennek ellenreakciójaként született meg az 1670-es években Németországban egy új törekvés, amelynek hívei a dogmák merevségétől elvonatkoztatva

a társadalom problémáit és az egyre jobban elvilágiasodó szellemi életet az egyház belső megújítása révén kívánták orvosolni. Az evangélikusok között támadt új irányzat hívei, a pietisták az egyéni művelődés és a belső, elmélyült vallásosság fontosságát hirdették. Az oktatásban az egyszerű nyelven történő mind bővebb ismeret-átadást tartották fontosnak.

Az egyházon belül komoly vitát és megosztottságot eredményezett a pietizmus. Követőit üldözték, hivatalukból elbocsátották. Az ortodoxok egyik fő központja a wittenbergi egyetem volt, míg az 1694-ben alapított hallei egyetem a pietizmus fellegvára lett. A pietizmus Magyarországra is behatolt — a német egyetemeken tanult diákok révén — és hasonló vitákat, megosztottságot váltott ki, mint máshol. Parschitiusról ebből a szempontból elég keveset tudunk. Mivel 1670-ben tért haza Németországból, elképzelhető, hogy ismerte és pártolta a pietizmust. Ez megmagyaráz-ná esetleg azt a tényt is, hogy 1687-ben egyháza előljárói elbocsátották őt hivatalá-ból — hosszú távolmaradását használva indoklásul, valójában pietista nézeteit bünt-etve. Viszont az is igaz, hogy ezután Wittenbergbe ment és haláláig ott maradt, ami a pietizmus ellen szól.

Kétségtelen tény, hogy a hazai pietizmus fő területe Pozsony, Lőcse, Beszterce, Sopron, Győr, Szeben, Brassó stb. azaz a Felvidék, Erdély és a Nyugat-Dunántúl. Az sem véletlen, hogy a pietizmust támadó ortodoxok Rózsahegyen tartották 1707-ben azt a zsinatot, amelyen élesen elítélték a „tévelygőket”. A konkrét szálak megállapítása Parschitius személyére nézve további vizsgáldást követel.

A „COMITATUS” ÉRTÉKELÉSE

Parschitius a „száműzetés” alatt keményen dolgozott, elsősorban elhagyott hazájának sorsa érdekelte. Az 1690-es években készült két nagy műve: az egyik az 1702-ben, Wittenbergben kiadott „Magyarország fejedelmeinek és keresztény királyainak jegyzéke”² és a másik, a jelenlegi formában csak 1705 körül befejezett „Magyarország 74 vármegyéjének leírása”.³

Számunkra ez utóbbi munka fontosabb. Ugyanis ezzel tovább fejlesztette a magyar tudományban azokat az alapokat, amelyeket fölhasználva Bél Mátyás elkészíthette hatalmas művét. Hangsúlyozni kell, Parschitius nemcsak azzal végzett nagy munkát, hogy rengeteg konkrét anyagot összegyűjtött, hanem leírásának messze-mutatató módszertani újdonságai voltak.

² Tabella Hungariae, Ducum et Regum Christianorum in qua eorum ortus et occasus regnorum accessiones et avulsiones, provinciarum incrementa et decrementa, bella domestica et extranea cum varia vicissitudine temporum, brevi penicillo delineantur per Christophorum Parschitium. Wittenberg, 1702.

³ Comitatus Regni Hungariae, Slavoniae et Transylvaniae incorporati, in quibus eorum ortus, termini, urbes, civitates, oppida, arces, montes, stagna, aquae dulces et amarae, lapidescentes et calidae, cum varia vicissitudine rerum humanarum, sepulturae regum secundum annorum seriem proponuntur, ad maiorem dei gloriam, Caesariae regiaeque maiestatis perennaturam adorem, universorum procerum regni Hungariae decus, patrum patriae ornamentum posteritatis maximum emolumentum, omnium denique regnicolarum aeternum commodum: intra privatos exulantium parietes Vittenbergae elaborati Anno 1702.

A keménytáblás kötéssel ellátott, mintegy 500 oldalas autograf mű elején római számozással je-lölt bevezetés található, LIX oldal terjedelemben. Ezek egy része ma is üres, más része tartalmazza az ajánlást és a bevezetést, amelyek szemmel láthatóan több részletbe nkészültek. Több címlapszerű oldal is van, a fent közölt a XXXVI. oldalon található. Az ezt követő részben ismét előbukkan egy dátum, 1705. (p.XLI.). Egyéb adatok is megerősítik, hogy ezt a dátumot fogadjuk el a kézirat keletkezéséül.

A továbbiakban e munkát *Parschitius*; „Comitatus”-ként említjük.

Parschitius 1713-ban halt meg Wittenbergben.⁴ Halála után — ma még nem ismert módon — fenti kézírata Bél Mátyáshoz került. Parschitius kéziratában számos helyen megtaláljuk Bél kiegészítéseit, bejegyzéseit, helyenként javításait. Valószínű hogy Parschitius leírásának terjedelmét figyelembe véve tervezte saját művét Bél eredetileg 4 kötetre. Végül Bél halála után, Bél kézírataival együtt Parschitius műve is az esztergomi prímás, Batthyányi József birtokába került. Bélt már életében megvadták azzal, hogy „eltulajdonította és fölhasználta Parschitius munkáját.” 1729-ben jelent meg J. Jever munkája, amelyben mindezt kifejtette.⁵ Bél életrajzírója, Haan Lajos rágalomnak nevezi ezt.⁶ Úgyszintén alaptalannak minősíti a vádat Dékáni Kálmán is.⁷ Bél hatalmas vállalkozását ismerve és Parschitius 500 oldalas kéziratával összevetve valóban nem lehet plagizálásról beszélni. A 18. századi írói etika még nem ismerte napjaink szigorú szerzői jogvédelmét. Sőt éppen ekkor, ők kezdik bevezetni, hogy a korábbi kompilációs módszerektől eltérően, pontos helymegjelölést adnak az adatszolgáltató műről. Maga Bél több alkalommal hivatkozik Parschitius munkájára. Kétségtelen, hogy Parschitius „Comitatus-a” ötleteket, módszereket adott

Verzeichniß

Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen,

in

Lithauen, vielen Städten Deutschlandes, Hungarn, und America:

Durch

JO. JEVERUM, Wiburgensem.

A. C. MDCCXXIX.

J. Jever Viburgensis könyvének címlapja (Foto: OSZK Fotólabor)

⁴ Életrajzának összeállításához az alábbi munkákat használtuk: *Jöcher*; Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1751.; *Horányi A.*; Memoria Hungarorum. Bécs, 1775—1777. III. kötet 38—40.; *Ribini J.*; Memorabilia ecclesiae Augustanae confessionis in Regno Hungariae, Pozsony, 1787—1789. II. kötet, 137—140. *Bartholomaeides, J. L.*; Memoriae Ungarorum Pest, 1817. II. kötet, 226.; *Szinnyei J.*; Magyar írók élete és munkái. X. kötet, Bp. 1905 413—420; *Zoványi J.*; Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 458.

⁵ *Jever, J.* [Viburgensis], Verzeichniß allerhand pietistischer Intriguen und Unordnungen in Lithauen, vielen Staedten Teutschlands, Hungarn und America. H. n. 1729.

⁶ *Haan, L.*, Bél Mátyás. Bp. 1879. 68.

⁷ *Dékány, K.*, Bél Mátyás földrajza. Marosvásárhelyi Ref. Koll. Ért. 1903. 107.

so daß er im erstern Theil hie und da etliche Wort und wenige Riegen, in dem andern aber fast gar nichts geändert. Und besizet der Herr M. Mattheides das Original in seiner Bibliothec. Ferner hat er seine Lateinische und Deutsche Grammatic aus andern zusammen geschmiehet. Mit der Historia Hungaria hat er sich sehr breit gemacht bey denen, welchen des sel. Parschitii Arbeit nicht bekannt gewesen. Dieser Parschitius hat mit unsäglicher Mühe nicht nur die Autores, welche von Hungarn geschrieben, sich angeschaffet, und excerpirt, sondern ist auch das ganze Königreich durchgereiset, hat die Wälder, Berge, Hölen, Berge, Werke, Flüsse, und was sonst merckwürdig, aufgezeichnet, so daß nicht leicht ein Flecken zu finden, welchen dieser Mann nicht selbst in Augenschein genommen. Er hat sich mehrere Jahre zu Wittenberg aufgehalten, und ein Compendium Historia Hungaria heraus gegeben. Aber sein grosses Werk hat er nicht zum Druck verschaffen können, weil es an Gelde gemangelt. Nach seinem Absterben ist seine Bibliothec zu Leipzig verkauffet worden, da denn Belius die sämtliche MStz, welche die Historie von Hungarn betreffen, erhandelt. Weil aber Herr Parschitius die Land-Karten nicht genugsam nach der Mathesi verfertiget, hat Belius, welcher davon wenig oder nichts versteht, einige gelehrte Männer bewogen, ihm gewisse Gespannschaften abzuzeichnen. In specie hat Herr Krej Czsareopolitanus Circulum Scepusianum, in welchem er wohnete, gar zierlich abgezeichnet. Der selige Herr Rector Bohas hat

J. Jever munkájának 129. oldala, ahol Parschitius és Bél Mátyás kapcsolatáról ír.
(Foto: OSZK Fotólabor)

Bélnek, aki azonban messze fölülmúlta elődje teljesítményét. De egyúttal nem hanyagolhatjuk el Parschitius művének fontosságát sem.

Parschitius maga is tisztában volt műve jelentőségével. Azt írta: „Igen kemény és sok nehézséggel, sok fáradozással megterhelt munkához fogok, amidőn a Magyar Királyság 64, a Szlovén Királyság 3 és az Erdélyi Fejedelemség 7, általam mind ez ideig sohasem látott vármegyéjének összeírását magamra vállalom... Bevallhatom, hogy ebben a tekintetben egyetlen szerző elődöm sem volt, vagy csak néhány olyan, aki egyedül a puszta neveket említette zavaros sorrendben, hibásan és csonkán.”⁸

⁸ Parschitius, Comitatus Regni Hungariae. p. XLIV. Valamennyi idézett rész Lakatos Pál fordítása.

Valóban, már az is kérdéses volt, mit értsen Magyarország fogalmán. „*A Magyar Királyság ugyanis néhány történetíró és geográfus szerint egykor a Fekete-tengertől Ausztriáig és Lengyelországtól az Adriai-tengerig terjedt. Ezen a negy területen tíz igen terjedelmes ország létezett, melyek a magyar koronától mintegy hűbértartókként függték. A koronázás alkalmával mindezeket külön-külön, saját zászlóikkal ellátva lehetett látni: először 1. Magyarország, 2. Dalmácia, 3. Horvátország, 4. Szlavónia, 5. Ráma, más néven Bosznia, 6. Szerbia, 7. Galícia v. Halics, más néven Vallachia, 8. Wladimiria, északi Oroszország része, melyet Lodomériának is hívnak, 9. Kunország (Cumania), más néven Zabolcha, 10. Bulgária.*”⁹

Végül nagyon konkrétan körülhatárolta azt a területet, amelyet jogi és politikai okokból Magyarországgént ismertetni kívánt. Eszerint ebbe a Kis Magyarországba Erdély, Szlavónia és a tényleges Magyarország tartozott bele.

Módszertanilag rendkívül jelentős, hogy a tárgyalt területeket megyénként vette sorra. Megvizsgálta, hogy Bonfini, a Tripartitum, Pietro Ranzano, ill. a Molnár féle lexikon hány megyét említ és milyen sorrendben. Joggal állapította meg, hogy az ő beosztása nemcsak teljesebb (azok 44—46 megyét említenek, ő 74-et), de az övé valóban rendszerben van.

„3 tartozik a Szlavón királysághoz: Varasd, Körös és Zágráb...”

Az ország rendeletei Erdély 7 vármegyéjét, mint a Magyar Királysághoz tartozókat veszik számba, ti. Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő, Fehér és Hunyad megyéket.

Az országos rendeletek a Magyar Királyságnak 64 vármegyéjét tüntetik fel. Négy a Száva és a Dráva között: Szerém, Pozsega, Valpo és Verőce.

Tizenkettő a Dráva és a Duna között: Zala, Vas, Sopron, Moson, Győr, Veszprém, Esztergom, Fejér, Baranya, Somogy, Tolna és Pilis.

Huszonhét a Duna és a Tisza között: Pest, Solt, Pozsony, Komárom, Nyitra, Trencsény, Bars, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Hont, Nógrád, Szepes, Gömör, Torna, Sáros, Aba-Újvár, Bodrog, Kis-Heves, Bereg, Külső-Szolnok, Borsód, Bács, Zemlén, Ung, Nagy-Heves.

*Huszonegy a Tiszán belül és a Tisza fölött. Úgyszintén a Kochel és a Temes között és a Száva folyón túl. Úgymint: Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Közép-Szolnok, Torontál, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Kraszna, Temes, Békés, Keve, Szörény, Haram, Macsó, Orbácz, Krassó, és Szebernik.”*¹⁰

Parschitius célja a mű elkészítésével az volt, hogy vázolja az ország történetét, közigazgatási és politikai rendszerét — a bevezetőben általánosságban, majd megyénként külön-külön. Továbbá, hogy számba vegye Magyarország adottságait: mi élte túl a török hódoltságot, mely települések pusztultak el a háborúkban. Érthető, hogy a leírásban a történeti, néprajzi és gazdasági részek keverednek. De meghatározó jelleget adott neki az is, hogy Magyarországtól távol írta munkáját, ahol nem kellett cenzortól tartania. Nagyon jól tudta, hogy az egyes visszahódított déli területeken nem állították vissza a vármegyei közigazgatást, hanem azt közvetlenül Bécs alá rendelték. Bár Parschitius felvidéki német (?) környezetből származott, Németországban tanult, hungarus-tudata — akárcsak számos kortársának (Bél Mátyást is ideértve) — igen erős. Ezért használta a török előtti Magyarország politikai és földrajzi fogalmát: így az országgyűlést és a rendi jogokat sértő új rendelkezéseket nem vette figyelembe. Számos más vonatkozásban is előkerül ez az öntudatos szemlélet, amely őt a köznemesség haladó gondolkozású képviselőinek szintjére emelte,

⁹ uo.: Úgy értendő: az északon levő Oroszország. p. 1.

¹⁰ uo. pp. 24—25.

sőt, mint Rádaynál és Lányinál, ezek az elvek már túl is mutattak rendjük elképzelésein. Ugyanakkor azonban Lipótot költeményekben énekelte meg, s „Comitatus”-át I. Józsefnek ajánlotta. Ám mint a magyar nemes (ezt a nemesi voltot a bevezető részben többször említi) a magyar királyságba belesorolta Erdélyt, Horvátországot és Szlavóniát is.

Az így kialakult rendszerben a következő cél vezette: „*Tervezett művem tekintetében első gondom volt az ország megyéinek a leírásában, bemutatni azok fekvését a földrajzi hálózat szerint, azután a városoknak, mezővárosoknak, váraknak és hegyeknek, folyóknak továbbá a nevezetesebb állóvizeknek és a különféle vizeknek a helyét meghatározni, végül az esztendőik sorrendjében megvilágítani az emlékezetes és járulékos dolgok vonatkozásában a meghatározott és bizonytalan kimenetelt. Mert, miként az utasok a gyengén jelzett helyeket is igen könnyen felismerik és megfigyelik, úgy a haza fia az élvezettel való olvasástól felfrissülve és épülve igen könnyen szokták az emlékezetükbe vésni az ilyen különféle említésre méltó dolgokat a helyek megismerése, továbbá az idők változása és forgandósága tekintetében. De fájdalom! a hosszú idő alatt mennyi szörnyű dolog történt, Magyarországon majdnem minden megváltozott, nemcsak egész nemzetek pusztultak ki, hanem a legnevezetesebb városokat is feldúlták katonai erővel, sőt még maguk a hegyek is elmozdultak és máshová települtek át, midőn a vizek áradásától és az igen kemény sziklaktól sújtattak.*”¹¹ Nagyon öntudatosan hangoztatta, hogy nem kenyerre a bőbeszédűség, témája előadásánál igyekezett a legszükségesebbekre szorítkozni. „*A megtekintésre érdemes városokat, várakat, folyókat nem mindig a legpontosabb magyarázattal, olykor csak általánosságban jegyeztem le, ti. hogy azok, akik ezeket a megyéket meglátogatják, méltán találjanak valamit, amit a mi kutató-sainkhoz és fáradozásainkhoz hozzáadhatnak. Minden módon gondoskodtam a rövidségről, kerültem a szavak felesleges szaporítását. A geográfia művelője ugyanis inkább a tényállást akarja elmondani, mint szavakat. A geográfiával nem fér össze az ékesszólás, miként Pomponius Mela mondja. Aki többet kíván, járja be maga az említett helyeket, és saját szemével alaposabban tekintse meg a megjegyzésre érdemes dolgokat. Továbbá, ha egyesek majd az elkövetett hibákra fognak figyelmeztetni, annyira távol van tőlem az illetőkre megharagudni, hogy inkább köszönetet akarok mondani. Ilyen sok egyedi esetben nehéz, sőt lehetetlen néha-néha nem tévedni.*”¹²

Általában arányosan oszlik meg a terjedelem: egy-egy megyére 3 oldal jut. Kivételt képeznek az olyan — szűkebb hazáját képviselő — megyék mint Sopron (16 oldal), Szepes (12 oldal), Pozsony (20 oldal) és Zólyom (14 oldal). Ugyanakkor Széreny, Haram, Macsó, Orbász, Krassó és Szibirnyik (Szrebernyik?) megyéket egyetlen oldalon intézi el, azzal a megyejegyzéssel, hogy aki ezekről a töröktől elpusztított vidékekről többet akar tudni, az menjen oda és nézze meg maga.

Előfordulnak betétek is — így pl. (10 oldalon át) külön számozás nélkül lekötölte az 1699-ben megkötött karlócai béke teljes szövegét.

Az előszóban ismertette a magyarok bejövetelét hazánk területére, ill. a Kárpát-medence népeinek történetét (gótok, vandálok, hunok stb.) a magyarok ideérkezése előtt. Valószínű, hogy ez a szakasz több részletben készült és Parschitius maga sem tekintette befejezettnek, mert a sok forrás felhasználásában semmi kritika nem figyelhető meg, és az egymásnak ellentmondó adatok csak úgy hemzsegnék a szövegben — ami egyébként nem jellemző Parschitiusra.

A magyarokkal kapcsolatban a „kettős honfoglalás” teóriáját mondta el: Szerinte a hét vezérrel a magyarok valamikor a 700-as években jöttek ide és meg-

¹¹ uo. pp. XLV—XLVI.

¹² uo. p. LV.

alapították a hun-avar országot. Sokat harcoltak Nagy Károllyal és másokkal. Arnulf császár idején érkezett a magyarok egy újabb hulláma Szkitiából és a Meotis mocsaraiból. Említi a kalandozásokat, majd Szent Istvántól kezdve felsorolja Magyarország királyait, egészen I. Lipótig és I. Józsefíg. Leírja a magyar állam berendezkedését, a legfontosabb politikai tisztségeket.

Rendkívül gazdag a listája azoknak a műveknek, amelyeket munkája során fölhasznált. Plinius, Pomponius Mela, a fuldai évkönyvek, Regino prümi apát, Pietro Ranzano, Thuróczy, Bonfini, Istvánffy, Zsámboky, Wolfgang Lazius ismert művei mellett Parschitius ismerte és idézte a Tripartitumot, a Molnár-féle lexikont, Petrus Bizarrus, Sommer János, Révay Péter, M. Samuel Budinas, Katona Mátyás, Johannes Marting és Petrus Ratagus egy-egy munkáját. Amint látható, egyrészt a humanisták jólismeret, alapvető könyveit, másrészt korának friss, főleg protestáns munkáit használta föl, amire Wittenbergben könnyen lehetősége is volt. A kézirat végén index található a megyék, városok, kolostorok és erődök felsorolásával. Számos üresen maradt, de beszámozott oldal arra utal, hogy bizonyos kiegészítéseket még kívánt tenni.

Az egyes megyék ismertetésénél előbb röviden összefoglalta a főbb jellegzeteségeket, továbbá rendszerint a megye nevének eredetét és a helyét a térképen. Ezután ismertette határait, a szomszédos megyéket, majd sorra vette a szabad királyi városokat, azután a mezővárosokat, a várakat, falvakat és végül a vizeket, vagyis folyó, patak, tó, gyógyvíz stb. Nem feledkezett meg jelentősebb történelmi eseményekről sem. Bél munkájával összehasonlítva szembeszökő az a tény, hogy Parschitius sokat írt a protestantizmusról, amíg az ilyen nem katolikusokra vonatkozó információkat a cenzúra Bél kézírataiból kihagyatta.

Parschitius előszavában nem titkolta, hogy az általa leírt megyéket ő nem járta be, csak térkép és írott források, ill. általunk ma már nem ellenőrizhető szóbeli, sajtó és röplap anyag segítségével dolgozta föl. Ahogy északról délre halad a leírásban, ismerete úgy válik gyérebbé, több a tévedése is. De ez nem az ő hibája, hiszen ellenőrzésre nem volt lehetősége. Mivel megfelelő térkép nem állt rendelkezésére, (ebben az időben nem is volt ilyen) sokszor a megyék határainak leírása is téves, vagy esetleges.

Csongrád megye leírásakor helyesen állapította meg Parschitius, hogy a terület mezőgazdasága igen jelentős. Abban is igaza volt, hogy a török alatt a megye sokat szenvedett. Már a földrajzi meghatározás jóval több téves adatot tartalmaz. Ebben azonban a már említett térképhiányt, illetve a meglevők pontatlanságát kell látnunk. A különböző német, latin, francia, olasz térképek a számos földrajzi (vízrajzi, domborzati, tájolási) hiba mellett a magyar helységek neveinek a leírásakor is rengeteg elírást követtek el. Ezzel magyarázható a ma már csak nehezen, vagy egyáltalán nem azonosítható helységek megléte. Csongrád megye esetében ilyen például a Berlek, Hedin, stb.

A 17. század végén Bodrog megye határa Szeged alatt húzódott, egészen a Tiszáig. Külföldi térképrajzolónál így aztán könnyen megesett, Szeged a határon belülre — azaz Bodrog megyébe került. Ezzel indokolható, Szeged tárgyalása Parschitiusnál a Bodrog megyei részében.

A szegedi vár középkori eredetű, de még az újabb szakirodalomban is föl-föl-tűnik az a nézet, hogy a törökök építették. Ezért igazán nincs mit fölronni Parschitiusnak. Bár az 1513-as évszám téves a város elfoglalásával kapcsolatban, az 1552-es „szegedi veszedelem” leírása érdekes és alapjában véve helyes, akárcsak amit Szegedi Kis Istvánról elmondott.

A területünkre vonatkozó anyagot nyilvánvalóan hosszú időn át gyűjtötte Parschitius. Fölhasználta az ismert történeti munkákat, zárójelben közölte is a pontos adatokat, Bonfini, Thuróczy, Istvánffy, Révay Péter, Sommer János munkái mellett bizonyosan használta az országgyűlési följegyzéseket is, mert valamennyi megyénél hangsúlyozta, mikor jelentek meg követeik a török kiűzése után az országgyűlésen. A zentai csata leírása azt is jelzi, hogy e terület megyéinek végleges anyaga 1697 után készült el.

Első pillanatra meglepetést kelthet, hogy a Csongrád megyénél kevésbé jelentős Csanád megye (gazdaságáról, lakóiról, megmaradt alig egy-két helységéről szinte semmi adat nem akadt) jóval nagyobb helyet foglal el a kéziratba. Ennek magyarázata a történelmi események ismertetése, amely a jelentős anyag nagy részét adja. Parschitius a megye nevét a szkítiai magyarok vezérértől származtatja. De Thuróczy-nál, akire hivatkozik, Csaba vezér szerepel, vagyis a Csaba—Csanád neveket összekeverte. Különös részletességgel mondta el IV. László történetét. Ez az anyag fölkelte Bél Mátyás figyelmét is, és Csanád megye leírásába szinte szó szerint átvette.¹³ Parschitius említette a Dózsa-féle parasztháborút, Egres kapcsán pedig részletesen kitért II. András keresztes hadjáratára és az Aranybullára.

Parschitius munkája — különösen a nagy terjedelmű bevezető rész és a megyék leírása a maguk összességében, a fölhasznált irodalom mennyisége és minősége miatt, valamint alapvető módszertani újításai által igen fontos, eddig fel nem használt darabját képezi a magyar tudománytörténetnek. Parschitius révén jutott el Bél Mátyás a hazai történeti és földrajzi leírás olyan magaslatára, amely európai viszonylatban is megállta a helyét, és kijelölte az utat a modern módszerekkel folytatott kutatás irányába.

Parschitius egyes megyeleírásai, kiszakítva őket az egész műből, sokkal több kritikát váltanak ki. Sok tekintetben hiányosak, a bennük foglaltakat pedig óvatosan kell kezelni. Mégis fontos forrását képezik a korszerű helytörténeti kutatásnak, semmibe venni, vagy lekicsinylően félredobni bűnös mulasztás lenne. E szándéktól vezérelve bocsátjuk most a kutatók rendelkezésére a területünket érintő részek pontos, megbízható fordítását.¹⁴

¹³ Bél Mátyás Csongrád és Csanád megye leírását tartalmazó kéziratát a Móra F. Múzeum önálló évkönyvkötetben adja ki: MFME 1980—81/2. Szeged, 1984. Az anyag jelenleg kéziratban megtalálható az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, fotómásolatban pedig a szegedi múzeumban.

¹⁴ Az itt közölt bevezetés Zombori István, a fordítás Lakatos Pál munkája.

Csongrád vármegye

A kilencedik¹ *Csongrád vármegye* a Szebes Keres² és a Tisza mellett fekvő mezővárosról és várról kapta nevét. Ebben a megyében egykor, földjei virágzása idejében, nagy bősége volt a kitünő ízű bornak, a legjobb búzának, a hüvelyeseknek és a kerti veteménynek, de régi gazdagságából sokat veszített a török háborúk miatt. Ez a terület teljes egészében török uralom alatt volt, a kegyes királyok által meghirdetett országgyűlésekre sem szokta követeit elküldeni, amíg Lipót fegyverei által az 1689. évben³ fel nem szabadult.

Határai: keletről a Maros, nyugatról a Tisza, délről a Temes, északról Tolna megye.⁴

Városai: Czongrad avagy Czongradinum híres bazilikával. Azelőtt szép, igen terjedelmes, a törökkel és az erdélyiekkel való kereskedelem révén nagyon nevezetes hely volt, amelynek a vár nyújtott ékességet és erősséget.

Mezővárosai: Szent László, Szent András, Királyszék, Kutas, Lajosszállás, Berlek, Hedin, Aper és a keresztényeknek a törökök fölött 1697-ben aratott jeles győzelméről híres Zentha. Kétségtelenül tízezernél több embert öltek meg a táborban, akik között — amint mondják — a nagyvezír⁵ és a janicsárok parancsnoka is ott volt. A többiek, akiket a futásuk a híd keskenysége miatt nem menthetett meg, a folyóba ugrottak és nagyobb részükben elmerültek. Az egész tábori készlet 72 ágyúval és a kocsi nagy számával együtt a keresztények birtokába került.

Várok: Czongrad avagy Csongrad, Bekén, Királyszék, Dombóház. Mindezek a természet által és mesterségesen is meg vannak erősítve, magukon tapasztalták a sors különféle viszontagságait, mint ahogyan elviselték a háborúk csapásait is.

Vizek: Tisza és a Maros, amelyeknek eredetét és leírását lásd fentebb (ti. más megyékkel kapcsolatban).

Bodrog vármegye

A huszonhetedik *Bodrog vármegye*, a Duna mellett fekvő Bodrogh mezővárosról, vagy az egykor kiválóan megerősített Bodrogh várról kapta a nevét. Termékeny, szőlőben, hal- és nyájszaporulatban gazdag földön fekszik a 44° 54' hosszúság és a 46° 25' szélesség alatt. Ennek a Bodrogh vármegyének az ispánja, Dominicus, III. Béla alatt az 1193. évben az országos nádori ügyeket intézte. Később Jula bodrogi ispán 1222-ben II. (melléknevén Nagy) András alatt jelesül végzett dolgok miatt Magyarországon a nádori hivatal élére került. Lásd: Révai Péter, *Catal. Palat.* p. 153.⁶ Ez az egész megye a szörnyű török iga alatt nyögött, sem az országgyűlésen

¹ Parschitius eredeti megye-sorszámozása szerint.

² Értsd: a Hármas Körös torkolata. A magyar fordításban megőriztük azt a helyesírást, ahogyan Parschitius a földrajzi és személyneveket írta, kivéve a latinul írt földrajzi neveket, ahol a latinos forma meghagyásának nem láttuk értelmét: pl. Tibiscus = Tisza, Marusius = Maros.

³ Helyesen: 1686. évben.

⁴ Valószínűleg elírás Szolnok helyett. Megjegyzendő, hogy bár a Tiszát jelöli meg a szerző a megye nyugati határául, néhány jobbparti helységet (pl. Csongrád, Zenta) mégis ehhez tartozónak mond.

⁵ A nagyvezír nem esett el.

⁶ De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem, auctore Petro de Rewa comite Turocensi, ejusdemque Sanctae coronae duumviro, quas emendatas et auctas publicabat comes Franciscus de Nadasd, perpetuus dominus terrae Fogaras, regnique Hungariae iudex, etc. quibus accessit seorsim *catalogus palatinorum* et iudicum ejusdem regni, opera et studio Gasparis Jongelini abbatis Eusserthalensis, et dicti regni historiographi. Frankfurt, 1659. RMK III. 2058.

Anno MDCXCV per Turcarum Imperatorem magna vi
 captum et una cum presidio ^{funditus} deletum sed anno
 1700. ^{ab} OCCASU DANUBIUM, cuius descriptionem
 vide superio, et in Historia nostra Regni Hungariae. Ab
 ORTU Tibiscum, quom fide in Comitatu Tharmanensi
 ensi.

VIGESIMUS SEPTIMUS.

BODROGSIENSIS, Hungaris BODROGVAR
 MEGYS ab oppido Bodrogs, ad Danubium positio
 etymon sumitur, aut à castro Bodrogs olim egregie
 munito, jacente sub gradu Longit. 44. 54 Latit. 46.
 25. in frugifero solo: vineis, piscium & pecorum fa-
 ctura ditata. Cujus anno MCXCIII, sub Bela III Co-
 mes Comitatus Bodrogiensis Dominicus res Palatiales
 in Regno administravit. Postea ULA COMES BO-
 DROGIENSIS anno MCCXXII sub Andrea II cognomen-
 to magnus, ob res præclarè gestas, officio Palatinali in
 Hungaria profectus fuit. Vide Fernum de Reva in
 Catal. Palat. p. 153. Totus hic Comitatus delitus
 et sub immensi jugo Turcico, neque Comitatus Regni
 per Allegatos suos adire, aut inditis parere solebat:
 donec integer ab eorum tyrannide, anno MDCXXXVIII
 per Christianos liberatus.

Terminos habet ab ORTU Tibiscum; à Me-
 ridie & occasu, Danubium; à Septentrione, Comita-
 tum Solnokiensem exteriorem.

Oppidum Szegedinum, Ger. Hung. & Slav. Szegedin,
 nobilissimum emporium, ad confluentem Tibisci et Maras-
 sii sub gradu Longit. 44. 54 Latit. 46. 25. positum,
 valde populorum & forsa circumvallatum. Patriam Re-
 giam Szegedin, vini clarissimi et de Hungaria optima
 meriti (qui cognomente Kis-Szegedinus dictus erat),
 Christianissimi contra Arianos et Mahumetanos, aliosque
 sectatos in illis regionibus, inter rariâs armatas et lala-
 mitatis, propugnatoris accensum. Templo Franciscanorum
 nobile. Anno MDXIII per Solymanum captum, et
 ce forti & eleganti, per Turcas funditus ericta, condeco-
 ratum. Anno MDLII summâ vi et milium Cent.
 annorum forvite interceptum: quod animadvertentes Turci
 Budensis arcensibus opem tulere, et sine dispendio sexus
 arg' d'atâ

atque citati milites cives, et peregrinos omnes magno 312.
 cum damno etiam suorum trucidaverunt. Nec multo post
 quinquies mille viros Constantinopolim misere, quibus
 insignem a ^{ab} ~~se~~ ^{se} ~~victoriam~~ ^{victoriam} parvam testificarentur. Anno
 MDC LXXVI in Januario per Praefectum Marci copia
 rum Aesani suburbia capta et igne deleta, arx vero &
 interior Civitas intercipi propter accursum Turcarum
 non poterat. Postea majoribus cum copiis, castris primis
 et postulatibus ad Danubium Turcis qui pressis supplicat
 as ferre decreverant XXII Octobris eodem anno, certis
 cum conditionibus Duci Veterani ^{deditionem} ~~ferre~~. Quam est. Eme,
 nec Thokoli anno MDC LXXVII intercipere iterum
 tentaverat: sed praesidiarii eandem premie dependen
 tibus recepti carere debuit. Delinuit itaque sub potestate Turcarum, centum
 die in nudibus projecta. viginti qua
tuor annos.
 Arces: Sedes erat de qua supra dictum. BC =
 drog, caput ad Danubium positum, antea probe mu
 nitum, hodie in ruinis. S. Mikaly, ad Tibiscum sita,
 aggeribus et caespibus firmata.
 Aquas: ab Orta Tibiscum; ab Occasu, Danu
 bium. Haec usque igitur vidimus Comitatus intra Da
 nubium et Tibiscum sitos, eorumque descriptiones et
 varias temporum vicissitudines: nunc sequuntur Comita
 tus intra Tibiscum & supra Tibiscum, nec non intra
 Kocsel & Themes flumina, breviter inspicendi.

Bodrog megye leírásának vége: 312. o. (Zombori I. felv.)

nem tudta magát képviseltetni követei által, sem a kihirdetett rendeleteknek engedelmeskedni, mindaddig, amíg az 1688. évben annak zsarnokoskodása alól a keresztények által teljes egészében fel nem szabadult.

Határai: keletről a Tisza, délről és nyugatról a Duna, északról Külső-Szolnok vármegye.

Városa: Szeged (Szegedinum), németül, magyarul és szlávul Szegedin, igen nevezetes kikötőhely a Tisza és a Maros egymásba ömlésénél, a 44° 54' hosszúság és a 46° 25', szélesség alatt. Nagyon népes és árkokkal körülsáncolt hely. Szegedi Istvánnak, a híres és Magyarországon igen érdemes férfiúnak a hazája (akit melléknevén Kis-Szegedinusnak-Szegedi Kisnek hívnak). Azokon a vidékeken a sok baj és

kellemetlenség közepette a legkeresztényebb élharcos volt az ariánusok,⁷ a mohamedánok és egyéb eretnekek ellen. A franciskánusoknak nevezetes temploma van itt. Az 1513. évben⁸ Solyman elfoglalta a várost. A törökök alapjaitól kezdve erős és szép várral ékesítették. Az 1552. évben a keresztény katonák nagy erővel és lelkesedéssel elfoglalták a várost, a budai törökök azonban erről értesülve segítséget vittek a várbelieknek, és korra és nemre való tekintet nélkül a katonákat, polgárokat és idegeneket lemészárolták, az övéik nagy vesztesége mellett. Nem sokkal később ötezer levágott orrot küldtek Konstantinápolyba, hogy azokkal az ellenség feletti jeles győzelmüket tanúsítsák. Az 1686. év januárjában Marci⁹ császári hadparancsnok a külső városrészeket elfoglalta, a várat és a belső várost azonban a török felmentő sereg érkezése miatt nem lehetett elfoglalni. Később nagyobb csapatokkal először azokat a törököket ölték le és kergették el a Dunánál, akik a szorongatottaknak segítséget akartak vinni. Ugyanazon év október 22-én a vár megállapított feltételek mellett Veterani vezérnek¹⁰ megadta magát. Jóllehet Thököly Imre 1687-ben megkísérelte újból elfoglalni, de az őrség serényen védelmezte, ezért visszavonulót kellett fuvatnia.

Tehát 134¹¹ évig volt a törökök uralma alatt.

Mezővárosok: Szent Mihály, Bodrogh és több más, manapság romokban hevernek.

Várak: a szegedi, amelyikről fentebb említés történt. Bodrogh, a Duna melletti erőd, egykor alaposan meg volt erősítve, ma romokban hever. Sz. Mihály, a Tisza mellett fekvő, sánccal és gyeptéglákkal erősített földvár.

Vizek: keletről a Tisza, nyugatról a Duna.

Csanád vármegye

A tizedik közönségesen *Csonad vármegye*, nevét az igen régi, nagyon nevezetes és híres Csonad városról kapta. Ez a város püspöki méltósággal volt ékesítve, püspöke egykor a kalocsai érsekséghez tartozott, és Ulászló király határozatai szerint nyílt háború esetén 10 lovassal volt köteles hadba vonulni az ország megsegítésére. A római pápának pedig évente 800 forintot fizetett. Ezért a városért a törökök és az erdélyiek ismételten hevesen harcoltak. Állatállományban, szántóföldekben gazdag és sok a kölcsönadott pénze. A gyümölcsöknek és az igen finom bornak kiváló művelése történik. Kedvező éghajlat tekintetében más megyékkel állja a versenyt. Ez az egész terület ottomán iga alatt volt, az országgyűléseken nem vett részt követői által addig, amíg a császáriak 1686-ban fel nem szabadították.

Határjai: keletről Temes vármegye, nyugatról a Tisza, délről a Temes folyó, északról Csanád¹² megye.

Városai: Chonadinum, Genadinum és Chanadinum vagy Cenadinum, magyarul Csanad, a régi magyaroknak nagyon híres kereskedelmi helye a Maros folyó mellett a 44° 50' hosszúság és a 46° 24' szélesség alatt. Már I. István király idejétől kezdve nevezetes hely, püspöki székhellyel és káptalannal, valamint Szent Péter nevét viselő

⁷ Itt: unitáriusok.

⁸ Helyesen: az 1543. évben. Az 1513. év valószínűleg elírás. Szulejmán akkor még nem is volt szultán.

⁹ Báró Mercy altábornagyról van szó, aki Szeged felszabadításában is részt vett.

¹⁰ Gróf Veterani Frigyes tábornok volt az is, aki a dél felől közeledő török felmentő sereget néhány nappal korábban visszaverte.

¹¹ Az 1552-es harcoktól számítva, amikor a város végleg török uralom alá került. A vár átadásának napja: 1686. október 23.

¹² Valószínűleg elírás *Csongrád* helyett.

templommal és kolostorral díszítve. Nevét Chanadról kapta, aki Thuróczy tanúsága szerint a scythiai magyarok vezére volt. Aba, Magyarország harmadik királya székhelyéül választotta; tudomást szerezve övéinek az összeesküvéséről, a nagyböjt egyik napján tanácskozás tartásának az ürügyén 50 nemes embert az udvarába hívott, és a palotába zárva, a megállapodás szerint berohanó katonák által egyszerre megölette őket. Ugyanitt zajlott le több országos összejövetel, melyeket comiti-umoknak¹³ hívunk. Az első az volt, amelyet a második királynak, Péternek a kegyetlenségét elviselni nem tudó előkelők tartottak, a másik Ulászló alatt az 1495. évben. Itt készítettetett magának sírhelyet III. László,¹⁴ V. Istvánnak fia, aki atyját 1278-ban¹⁵ követte a királyságban. Uralkodása kezdetén csalárd lelkét a népszerűség elnyerésére irányozta. Később szándékosan a bűn útjára térve, kéjelgésekkel és rablásokkal szennyezte be az államot. Miután Rudolf császár fiává fogadta, Ottokár, Csehország királya elleni háborúban szövetségelt vele. Miután legyőzte, Ausztriából országa határaihoz kergette, Cseh- és Morvaország területére kényszerítette. Később Ottokár a kunok és a tatárok segítségével egy második ütközetben szerencsét próbált, de ezt az egész hadsereget László a Hood tó mellett könnyen szétverte és megszalasztotta.¹⁶ Ettől a győzelemtől elbizakodva, hazatérése után vágyait nyilvánosan szabadjára bocsátotta, a tartózkodást és a mértékletességet gőgösségre és erkölcsstelenségre fordította, — azoknak szomorú példájára, akiket a nehéz dolgok nem tudnak megtörni, az enyhék viszont legyengítenek. Késő éjszakába nyúló lakomázásokba merülve, éjt-napot az ivás gyönyörűségében töltött, majd féktelen szenvedélyektől lángolva nem elégedve meg a házastársi kapcsolattal, a kunok gonosz népéből az ágyasoknak választékos szépségű és nemességű csapatát hozta be és éjszakákra szétosztotta. Testének őrizetét kunokra bízta, nekik különféle rangokat adományozott. Midőn ezek a magyarokat megfenyítették, mindnyájan méltatlankodtak és a kiáltozás az égig hatolt. Isten, a bűnök legszigorúbb bosszulója, magát a királyt akarván megbüntetni, az üdvösség szerzésének 1285. esztendejében a tatárok megszámlálhatatlan csapatait bocsátotta Magyarországra, hogy a korábbi évek iszonyú dúlását megújítsák. Tehát egészen a Tisza (Patissus) folyóig minden helyet tűzzel-vassal elfoglaltak, pusztítottak és kiraboltak. Két év múlva úgy hagyták el az elpusztított Pannoniát, hogy még a szekerek húzására való igás állatok sem maradtak. A leg súlyosabb nélkülözés miatt a nemesség paraszti munkára kényszerült: a kétkerekű kocsikat, amelyeket az emberek barmok módjára húztak, László szekérének nevezték. Egyébként a kunok magát a poharazó királyt uralkodásának 13. évében¹⁷ csellet megtámadták, és méregtől, valamint dárdától átdöfve, félholtan Keresszegh¹⁸ váránál hagyták. Testét később Csanádra szállították, és az ottani bazilikában az Úr 1291. évének július 19. napján — a világ 5232. évében¹⁹ — fényesen eltemették. Órónál írja Somerus költő (pag. 181):²⁰

¹³ Országgyűlés

¹⁴ Helyesen: IV. v. Kun László (1272—1290). III. László (1204—1205) kisgyermek korában halt meg.

¹⁵ 1272-ben.

¹⁶ A Hód tavánál 1282-ben a kunok ellen csatázott a király, de ebben Ottokárnak nem volt része, mert akkor már nem élt. Ottokár ellen az 1278-as dürnkruti (morvamezei) csatában győzött László.

¹⁷ Helyesen: 18. évében.

¹⁸ Körösszeg.

¹⁹ A bibliai világ teremtésétől történő középkori évszámítás.

²⁰ A Parschitius által idézett költő Sommer János. Németországban született és ott is tanult. 1561-ben Heraclides Jakab herceg kíséretében Moldvába ment. 1563-tól Brassóban, 1568-tól Besztercén iskolaigazgató. 1570-ben Kolozsvárra került, ahol *G. Blandrata* és Dávid Ferenc lelkes híve lett. Itt is iskolaigazgató, és az egyik vezető személyisége az unitárusoknak. Dávid Ferenc lányát

Ez alatt a király alatt a tatár, ismét kifosztva a mezőket, szolgálóigába hajtott sok embert. Sem a fejedelem fennen hangoztatott ébersége, sem az üres fenyegetéseket híresztelő udvar nem félemlítette meg őket. A király elpuhult teste már régen meggyengült, mert házasságát idegen szerelemmel sértette meg. Mivelhogy ő leginkább a kun lányokat szerette, rút szerelméről kapta a „Kun” nevet. Megvetette az itáliai püspök sújtó hatalmát²¹ és az égiek ellen merészelt fegyvert ragadni. A szánalomra méltó és csapásokkal megvert Pannónia soha nem volt közelebb a szörnyű pusztuláshoz, mint amikor a nemes katona vad fegyvereit kapákkal váltotta fel és az ekék elé ökröket kötött. Akkor az olyant, aki előzőleg régi családfájának neveit hánytorgatta, zörgő kerekű piszkos szekér vitte.²² Végül a kunok cselétől elemészte halt meg a király. — Menj most, mindent higgy el a külföldi embereknek.

Az 1513.²³ évben Székely György, melléknevén Dosa, a magyar nemesség legádázabb ellensége, aki a kereszteshadjárat ürügyén a szegénynépet a törökök ellen összegyűjtötte, nem restelte mérgét a nemesség virága ellen kiönteni. Ezért ezt a zsákmányolásra szánt várost feldúlta, Cháki Jánost,²⁴ az egyházi érdemekben gazdag, érett korú püspököt, aki nemes vérből származott, előbb szánalmas módon megkínozta, majd megölte.

1552-ben²⁵ a mieink hűtlensége és menekülése miatt török iga alá került a város. (Istvánffy, XVIII. könyv, 214. o.)²⁶ 1595-ben az erdélyiek hosszú ostrom után elfoglalták és fejedelemségükhöz csatolták. (Istvánffy, XXIX. könyv, 433. o.) Mégis rövid idő múlva, 1598-ban, miután Erdélyben zavargások keletkeztek, a törökök a mieink szétszaladása után visszafoglalták. (Istvánffy, XXXI. könyv, 471. o.) 1686. október 22-én a császáriak erővel elfoglalták, a törököt elűzték és őrseget helyeztek el benne.

Mezővárosok: Nagylak, Aradinum, Macovium,²⁷ Szent Mihály, Szent Péter, Zardolacum,²⁸ Czoka, Czona, Eperiessum,²⁹ Chala, Bodorlacum, Egressum,³⁰ és több más, azelőtt igen híres és virágzó helység. Továbbá az egyébként Csanád megyéhez tartozó Likasagy birtok: II. Lajos, Magyarország királya azonban az 1518. évi decretumának 32. cikkelyében elrendelte, hogy az elszakítás után a vármegyének a kebelébe térjen ismét vissza.³¹

Egres. Káptalan, rendházzal és igen nemes templommal, valamint cisztercita rendű apátsággal együtt, amelyben II. Jeruzsálemi András, Béla király fia temetkezett, aki midőn tudomást szerzett arról, hogy Ázsiában a nem eléggé alaposan eloltott szaracén tűzvész nagyobb lánggal éled újra, a keresztény fejedelmek döntése alapján jeruzsálemi vezérnek kinevezve, nagy csapatokat összegyűjtve, ezeket gyarapítva,

vette feleségül. Mindketten az 1574-es pestisjárvány során haltak meg. Több történeti munkát írt, verses formában (Heraclides Jakab életéről, János Zsigmond haláláról stb.). Egyik népszerűvé vált munkája a magyar királyokról szól: Reges Hungarici, amelynek két kiadása is megjelent. Az első 1580-ban Wittenbergben (RMK III. 4809), a második 1619-ben Frankfurtban (RMK III. 1245). Parschitius — az általa megadott lapszám alapján azonosítható — az utóbbit használta. A IV. Lászlóra vonatkozó részt a 381. oldalról idézi. Az általa jelzett 181. oldal elírás. Az általunk prózában adott rész eredetileg díszítonos versformában készült.

²¹ A pápai kiközösítésről van szó.

²² A szövegezés nem egészen világos.

²³ Az 1514. évben.

²⁴ Helyesen: Csáki Miklóst.

²⁵ Csanád 1551. szeptember 28-án került török kézre.

²⁶ Istvánffy M., Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Köln, 1685.

²⁷ Makó.

²⁸ Zádorlak, a későbbi Temes vármegyében.

²⁹ Eperjes.

³⁰ Egres.

³¹ A latin szöveg megfogalmazása nem egyértelmű.

sőt országának teljes erejével szárazföldi, folyami és tengeri úton Ázsiába utazott. Egyiptomban sok dicső küzdelmet folytatott, Palesztinában is diadalmaskodott volna, ha a pápa és Barbarossa Frigyes³² közötti viszálykodás, valamint a szultán csele törekvéseinknek útjában nem állt volna. Így tehát csekély zsákmánnyal és — amint mondják — sok szentnek az ereklyéjével övéihez visszatért és a magyar nemességet végzett munkája jutalmául mentességekkel ajándékozta meg, melyeket a trónra lépő királyok meg szoktak erősíteni, kivéve a záradékát, amelyet az iménti pozsonyi országgyűlésen az 1687. évi 4. t. c. értelmében kihagytak.³³ Vö. az ő 1222. évi decretumát. 34 éven át szerencsésen és békésen kormányozta az országát, amíg életét be nem fejezte. Testét gyermekei abban a kolostorban nagyszerű pompával temették el az 1235. évben, a világ 5173. évében. Erről a dologról lásd: Bonfini II. decas. 7. könyv;³⁴ Thuróczi krónikájának 72. fejezetében.³⁵ Somerus költő így énekel erről (376. old.): *A pogány népek katonasággal megtámadva, kemény fegyvereit a szír mezőkre vitte, és véres háborúban elfoglalta Damiatát a szaracénoktól E király alatt újból visszakerült a Napnak görög nevéől elnevezett régi város,³⁶ ott, ahol a megáradt Nílus öntözi Egyiptom földjét. De miként a csalfa szerencse kedvezett az első kezdeményezéseinek, és kegyesnek látszott a hadi törekvéseink irányában, éppúgy oltalmazta később csellel a babiloni³⁷ falakat. Jaj, a vezéreink iránt szerfelett csalárddá vált! A szultán ugyanis magas töltéssel fékezve, elzárta a lassú folyót, az ellenség megsabadult a félelemtől és biztos lábbal ment a kietlen pusztákon. Midőn észrevette ezt a szultán, megnyitotta a töltést, a szabadjára engedett Nílusról nagy zúgással rohanva, embereket, barmokat a telhetetlen folyóba sodort. A rothasztó nedvességtől megromlott a gabona, tönkrement, és az ebből következő súlyos éhínség betegségeket okozott. És hacsak a megszállt városban biztonságban levő ellenség nem adott volna békét, amit pedig a győztestől is gyakran megtagadott, akkor az a nap, hírneves Európa, erőidet megtörte volna, katonáidat elveszítve védtelen maradtál volna. Damiatia visszaadása meghozta a békét és a vezérek eltávoztak, ki-ki a maga útján térve vissza.³⁸ Amíg az igazságnak lesz dísze és a törvények védelme, ez a dolog ismeretes marad az örök történelemben.³⁹*

Váarak: Chonad, Chonadinum, magyarul Chonadvar, a Maros folyónál alkalmas helyen fekszik, földszáncal és bástyákkal megerősítve. A törökkel való béke pontjainak megerősítése előtt, kb. az 1698. évben Lipót császár leromboltatta. E helyért a törökök és az erdélyiek gyakran hevesen harcoltak. 1550-ben e vár parancsnoka, Ugodi Ferenc, Mahomet érkezésétől támadt határtalan félelem és rettegés következtében egyetlen ágyúlövést sem várva be, a kulcsokat elébe vitte, és a várat tüstént átadta. (Istvánffy, XVII. könyv, 195. old.)⁴⁰ E helység átadása miatt akkora

³² Értsd: II. Frigyes császár (1216—1250). A történeti irodalom egyébként I. Frigyes császárt (1152—1190) nevezi Barbarossának.

³³ Az Aranybulla záradékában szereplő nemesi ellenállási jognak az eltörléséről van szó.

³⁴ *Bonfini*, *Rerum Hungaricarum Decades* kiadásai (1568. Basileae, 1581. Francofurti, 1606. Hanoviae, 1690. Coloniae) közül valószínűleg az utolsót használta Parschitius. Lásd: RMK III. 570, 706, 1027, 3633. II. András (1205—1235) valójában 30 évig uralkodott.

³⁵ Thuróczi krónikájának 1488-as kiadásában (Augustae Vindelicorum és Brunae). Lásd RMK III. 15, 16.

³⁶ Héliopolisról, a Nílus deltájának közelében fekvő ősi egyiptomi városról van szó.

³⁷ Babiloni alatt a középkori szóhasználat szerint közel-keleti értendő. Jelen esetben: egyiptomi

³⁸ Ezek az események 1218—1221 között történtek.

³⁹ A II. Andrásra vonatkozó rész a 376. oldalon van, kivéve az utolsó két sort, amely a 379. oldalon található.

⁴⁰ Parschitius itt következetlen (lásd 25. jegyzet). Ugodi Ferenc 1540—1550 között a csanádi püspöki címet viselte. A vár parancsnoka az átadáskor Nagy Péter volt, aki Fráter György utasítására adta át harc nélkül a várat. Vö. *Borovszky S.*, *Csanád vármegye története 1715-ig*. Bp. 1896. I. 187. 369; II. 78—79.

félelem szállta meg az összes szomszédokat, hogy a legtöbben önként elhagyva az erődöket és a várakat, szégyenletes futással különféle vidékekre menekültek. Lásd fent *Aradum*, a Maros partján, 1598-ban a törökök elfoglalták. (Istvánffy, XXXI. könyv, 471. old.) Bethlen Gábor azonban 1614-ben ismét az erdélyi fejedelemséghez csatolta. 1643-ban Rákóczi György a töröknek átadta. 1685-ben Heisler tábornok csekély fáradozással elfoglalta, és Caraffa 1688-ban szabályszerű őrséggel erősítette meg.

Naglacum. Naglak a Maros folyó mellett terül el, ahol a Temesvár felé vezető út nyílik. 1550-ben Csanad elfoglalása után a mieink szétfutása miatt a törökök Naglakot is hatalmukba kerítették. (Istvánffy, XVII. könyv, 195. o.) Később Báthori Zsigmond 1596-ban a töröktől elfoglalva az erdélyi fejedelemséghez csatolta. (Istvánffy, XXIX. könyv, 434. o.) De ez a siker nem tartott sokáig, mert 1598-ban a török ismét leigázta. (Istvánffy, XXXI. könyv, 471. o.)

Fevlacum, vagy Fellacum, Szadorlacum, Harogszegum, Illadia Palaticus János hazája, aki György barát⁴¹ lovassági parancsnoka volt.

Mindezeket a hely természete által megerősített várakat Mahomet 1550-ben a mieink szétszéledése következtében vérontás nélkül elfoglalta. (Istvánffy, XVII. könyv) Egyébként ezek a helységek kellemes és terjedelmes síkságon vannak, öntöző folyók mellett fekszenek. A talaj gazdagsága, a halak bősége, a gabona, a hüvelyesek és a barmok sokasága, valamint az időjárás jósága tekintetében semmiféle más föld mögött nem maradnak el. Gyakran szenvedtek károsodást az erdélyiek és a törökök háborúskodásai miatt, sőt a közelmúltban Lipót császár fegyvereitől is.

Vizek: ezt a vármegyét északról a Maros, délről a Temes és részben a Tisza mossa. Ezek eredetét lásd fentebb.⁴²

FÜGGELÉK

PARSCHITIUS: COMITATUS REGNI HUNGARIAE

c. kéziratából fényképmásolatok (Foto: Zombori I.)

⁴¹ Fráter Györgyről van szó.

⁴² Az imént leírt három vármegye fekvése Parschitius szerint *nagyjából* a következő: a Tiszától nyugatra Bodrog megye, keletre, a Marostól északra Csongrád, a Marostól délre Csanád vármegyék területnek el.

Vide supra: & Felerekeres ex parte Orientali, hic Com-
tatus habet. Keres fluvius qui prope arcem, et oppidum
Szarvas Tibiscum ingreditur.

NOXUS

CSONGRADIENSIS Hungaric CONGRADVAZ-
NESYS ita dicitur ab oppido & arce Csongrad ad Szebes-
keres & Tibiscum posito. Luxuriantibus praeis. Vinum egregium
saporis, optimi tritici, leguminum, fructuum hortensium in hoc
alim magna copia: sed hodie de pristina dignitate, propter
bella Turcica multum remisit. Toties hic Dilitichus Tur-
carum potestati subiectus erat, neque Comitibus Regni a-

donec Leopodi
annis anno
MDCXXXVIII
benefici fuisse.

piis rebus iudicia per Allegatos suos adire solebat.
Terminus habet ab Ori. Marusium; ab Occasu Ti-
biscum; à Mendie, Themerium; à Septentrione, Comita,
tum Tolnensem.

Civitates: Congrad seu Congradinum, cum Basi-
lica celebri, aenea elegantissimam amplissimam et mercato-
ra, cum Turcis & Transilvanis clarissimam, cui arce
decorem et robur addidit.

Oppida: Sz. Laszlo Sz. Andras Kiralysepek Ku-
tar, Lakoszlatas, Berlek, Medin, Aper, Szatya no-
bilia propter insignem victoriam Christianorum de Turcison
no MDCXCVII. reportatam, capti minimum in castris plus
quam decem millibus, quos inter Supremus Vesirius
et Janiszarionum Praefectus esse perhibentur: reliquos
quos per angustiam pontis, fuga servare non potuit, in flumen
praecipitatis, et portionem ex parte submersit, omnique castro-
rum comestum, una cum septuaginta duobus tormen-
tis et insigni curnum numero in potestatem redacto.

Arces: Congrad seu Csongrad Bekén, Kiralysepek,
Dombodas, natura et arte munitas, quae fortitudinem sicut
stolidiores, prouti bellorum occasione tutiore raris experta.

Agulas: Tibiscum & Marusium, quorum ortum & de-
scriptum inde supra.

DECIMUS

C. FOXADIEXIS, sive CSANADIEXIS, vulgo CSOXAD-
VARMESYS, à civitate pervenerit, nobilissima, clarissima
Csongradensis, nomen suum accepit. Haec civitas, condecorata
fuit Episcopali dignitate, cuius Episcopus pertinebat olim ad
Arch. Episcopum Colofensensem, et secundum statuta regis
Wladislii tempore aperti belli, in suspectos remi centum, equites, in
campum hinc tenebatur: Papa vero Romano impubli, annis per se octo
octingentos

octingentos florenos. De hac civitate Turca & Françyl, nam sagris acriter concertantur. Divis peccatis divisi agri, divisi positus in fenore nummis. Frugum et vin. Exce, tantissimi cultura infimis. Coeli benignitate cum aliis Comitatus certat. Totus hic Districtus, immensus e, rat Orsomanico jugo, neque Comitria Regni per Ablega tos suos, adire solentat: donec per Casanor anno MDC. LXXXI libentis, fuisse.

Terminos habet ab Ortū, Comitatum Temes, siensem; ab Occasu, Tibiscum: à Meridie, Fluvium Temes; à Septentrione, Comitatum Conadi, ensem.

Urbem: Conadinum, Genadinum, & Chana, dinum, & Cenadinum Hung. Csanad, Germ. Gumpitz, celeberrimum veteribus Hungaria emporium, ad Maru, fium amnem, in gradu Longit. 44. 50. Latit. 46. 24. situ, iam à Protorepis Stephani I temporibus famorem. Episcopi, rali sede, ac Capitulo, temploque & Monasterio S. Petri, illustratum. Nomen accepit à Chanao, Hungarorum è Seythia Duce, Theurocio teste. Suam ibi regiam Aba, rex, III Hungaria elegit, qui suorum conspiratione intel, lecta, quinquaginta viros nobiles, die quodam quadrage, sima consiliorum tractandorum pretextu, in Aulam aci, tot, et in palatium conclusos, ab irrumpentibus ex cordi, cto militibus, simul occidi iussit. Plures ibidem Comen, tus Regni, quos Comitria dicimus celebrati. Primus quidem Optimatum crudelitatem Petri II regis non ferre Valentium: aliter sub Vladislao anno M. XCV, supra qua, dringentesimum.

Mausoleum hic loci sibi posuit Ladislav III, Stephani V. filius, qui patri in Regno, anno Seculi XIII septuagesimo octavo, successus erat: & initio imperii sui, subdolum animum, ad favorem popularium conciliandum, incenderat. Postea ad detestatum scelus pro, gressus, libidinibus & rapinis, Republicam polluit. Hic po, steaquam à Rudolpho Imperatore in filium adoptatus fu, isset belli se ei socium, contra Otthocarum Boemia regem prebuit: quo caso, et ex Austria, ad fines regni depulso, intra limites Boemiae et Moraviae regni conclusit. Postea Ottho, carus advenit Cumani et Tartaris, altero praelio fortunam belli tentavit: sed totus hic exercitus, facile à Ladislao, ad Hoodam lacum fusus, et fugatus erat. Quia victoria elatus elatus et domum reversus, calam cupiditates suas solvit, continens.

continentiamq; et moderationem in superbiam et lasciviam con-
vertit: prodicio eorum exemplo, qui cum duris frangi neque-
unt molibus enervantur. Abreptus quippe intemperatis
conviviis potandique dulcedine, noctes duasque consumpsit:
mixta indomitis libidinis aeuant, spero etiam conuulsis
confortio, pellicum greges, è Cumaronum impia gente, de-
cedit pulchritudini, nobilitatisq; superinduxit ac nocturnum
vices dirisit. Cumani, corporis sui custodiam concedi-
dit: Cumani, rarior ordine distribuit. Per quos quum
Hungari, ad supplicia traherentur, indignatio omnium
orta, et clamor ad caelum ferebatur. Igitur Dells
ulter scelerum gravissimus, ipsum regem vindicaturus
innumera agmina Tartarorum, anno salutis reparata
MCCXXXV in Hungariam immisit, ut horrendam su-
periorum annorum fragem, redintegrarent. Exemplo igi-
tur omnia loca, usque ad Patissum flumen, igne, ferro
que inuadunt vastant, diripiunt: et post biennium, ita
desolatam Pannoniam relinquunt, ut ne iumenta qui-
dem vebendis plaustris sufficerent. Nobilitas, pro gravi-
sima egestate, ad rusticandum compulsa: vigasque
quas homines, adinstar pecudum traherant, Curus La-
dislai dixere. Caterum Cumani regem ipsum, pecu-
lii certantem, incidit anno Regni XIII aduenitur, et
venero veluti telo configit, semianimum prope Castellum
Kerezseg, relinquunt. Postea corpus eius, Chanadi,

Anno Mundi quinquagesimo millesimo ducento
centesimo trigesimo secundo.
num delatum, ibidemque in Basilica, magnifice an-
no Christi MCCXCI, die XIX Julii sepultum. De quo
Poeta Somerus, pag. 181.

Rege sub hoc iterum spoliatis Tartarus aris
Implicuit sacro corpora multa iugo.
Decantata nihil vigilantia Principis illum
Terror, aut Vanas aula professa minas.
Namque peregrino violans connubia amore.
Rex molli dudum corpore fractus erat.
Et quia deperit Aenas magis ille puellas,
Et foedo Curi nomen amore tulit.
Præsulis Ausonii contempsit fulmen, et ausus
Coelestes contra sumere tela fuit.

Non fuit

Non fuit immari propior miseranda ruina 334.
Pannonia in clades officiosa suas.

Quam fera cum rastris mutavit nobilis arma
Fides, et adducto vixit aratra bove.

Tunc aliquem veteris jactantem nomina stirpis
Vexit clamosis sordida biga rotis.

Occubuit tandem Anorum fraude peremptus
I nunc extremis omnia crede viris.

Anno MDXIII, Georgius Siculus, cognomento DO,
sa, nobilitatis Hungarica infensissimus hostis, qui obtutu
cruciata, miseram plebem contra Turcas collegent, virum su
um, in Nobilitatis florem, effundere non erubuit. Idcirco
hanc quoque civitatem, praedicta exposiam, Episcopum Jo
hannem Craginum adulti dicitur & bene de Ecclesia me
ritum, virum nobili sanguine cretum, miserandum in mo
dam prius excruciatum, mox e viri sustulit. Anno M
DCLII, nostrorum perfidia & fuga, Tercico jugo cessit. Ist
viant. Lib XVIII. pag. 214. Anno MDLXXV Transylva
ni eandem diu obidione civitatem expugnarunt, et Prin
cipatus suo asseruerunt. Istevant. Lib XXIX pag. 433.
Brevi tamen post, in Transylvania, anno MDXCVIII tu,
multibus exoritur Turca, disugientibus nostris, receperunt.
Istevant. Lib XXXI pag. 471. Anno MDCXXXVII
die XXII Octobris, per Casareanos vi capta, praesidium im
positum, et Turca profligatus.

Oppida: Naglak Aradinum, Macorinum,
sz. Mihaly, sz. Peter Gardolacum, Goka, Gona E,
periesum, Chalia, Bodolacum, Egres sum, et alia plura,
antea celeberrima & florentissima. Item possessio Li
kaşagy alia ad Comitatum Conadiensem pertinens: sed
ut iterum in medium post avulsionem illius Comitatus
rediret, Ludovicus II rex Hungaria, in decretis ad annum
MDXVIII, Art. XXXII sancivit.

Eores, Capitulum, cum Coenobio & templo nobilissi
mo, cum Abbatia Cisterciensis Ordinis, in qua sepultus erat
Andreas II Hierosolymitanus, Bela regis filius, qui magnis co
nitiis coactis, cum parum fideliter extinctum in Asia Sava.
cemicum incendium

335. Canticum incendium, et majore flamma reviviscere sentire
 Principum Christianorum suffragio, Dux Hierosolymitanus d'gr.
 natul auctique majorem in modum copias, tota demerue de
 omni sui mole, terra fluminibus, maxique in Assiam ferebatur.
 Multa bella præclarè gessit in Aegypto: etiam Palastrinam
 triumpho suo asseruisse, nisi discordia civilis inter Pontifi-
 cem et Imperatorem Fridericum Barbarosam, Sultamque
 fraud nostris conatibus obstatissent. Sic igitur cum exi-
 qua præda, et ut fectus multorum Saracenorum reliquiis,
 redditus suis, Nobilitatem Hungaricam in præmium na-
 vata opera immunitatibus donavit, qua orationum regibus
 regnum intulerit, confirmare solenne fuit: excepta clau-
 sula, qua in nuperi Comitii Podomensibus abrogata
 anno MDC LXXXVII Art. IV. Confer decreta ejusdem ad

Anno Christi Mil annum MDCXXII: ac dum felix, et quietum administrat
 legimo ducentesimo, set regnum, anni XXXIV, vita sua clausit terminum.
 trigesimo quinto: Corpus ejus, magnifico apparatu, à liberis in Senobio i
 Anno Mundi quinquies millesi-
 mo, centesimo septuagesimo ter-
 tio. . .

Bo non repositum erat, ~~anno MDCXXXV~~. Vide hæc de re
 Bonfih. Decad. II. lib. VII. Thurot. in Bron. cap. LXXX.
 De quo Poëta Somerus sic canit pag. 376.

Ille profanatas aggressus milice gentes,
 Aspera Syriacis intulit arma plagis.
 Atque Saracenis bello Damrata cruento
 Capta, sub hoc iterum rege recepta fuit.
 Urbs vetus, et Grajo Solis cognomine nota,
 Quam rigat Aegypti Nilus adauctus agri.
 Sed veluti primis arrisit subdola captis,
 Militia studiis visa favore nova.
 Sic fortuna dolo Babylonia moenia texit
 Heu nimis in nostros insidiosa Duces
 Aggere Soldanus quoniam majore coercer.
 Clause rat ignavis pigra fluentia vadis
 Quem simul at vacuos formidine senserat loci.
 Fræque securo per vâga rura pede.
 Solvit et emisso detraxit vincula Nilis.
 Perdidit atque isto castra sacrata modo.
 Ille ruen

336.

Ille ruens magno fremitu pecudesque, virosque,
 Traxit inépletis perniciosus aquis.
 Farraque corrumpit putri vitiata madore,
 Hinc peperit morbos dira sequenti fames.
 Ac nisi Victori pacem sibi saepe negatam,
 Barbarus obsessâ tutus in urbe daret.
 Illa dies Europa tuas clarissima vires
 Frangeret, amisso milite nuda fores.
 Reddita composuit pacem Damnata ducesque
 Abscessere suum quisque regressus iter.
 Quantum iustitia decus, et custodia legum,
 Hec erit aeterna notus in Historia.

Arces: Chonad, Chonadinum, Hung. Chonadvár, Antea pacis
 ad fluvium Marusium, in loco opportuno sita, ~~omnibus~~ cum Turcorum
~~ad fluvium necessariis rebus affluens~~, cespitiibus & propu- firmata, a
 gnaculis munita. De quo loco Turca & Transylvani Hon. J. S. S. S.
 acivis saepe decebantur. Anno MDL hujus arcis Pra- cite: 1678.
 fertus Franciscus Ugodius, extremo pavore & formidi a Leop. S.
 ne, adventu Mahometis confervatus, nullo expectato (a pace dire-
 ietu tormentorum, claves obviâ attulit, eamque ex ctas
 templo dedit. Istevan. Lib. XVII. pag. 195. Cujusla-
 ci deditio, tantus pavor et metus vicinos omnes mices,
 serat, ut plurimi sponte desertis castellis, atque arcibus
 foeda fuga, variâ in partes dilaberentur. Vide supra.

Aradum, ad fluvium Marusium, anno MDXCVIII per
 Turcas captum, Istevan. Lib. XXXI pag. 471. sed iterum
 per Gabrielem Berden, ad Transylvania Principatum re-
 lacum, Anno MDCXIV fuit. Anno MDCXLIII per Ge-
 orgium Rakoczi, Turca traditum: ac anno MDCLXXXV
 per Ducem Heitlerum, parvo negotio interceptum: & per
 Carafam, anno MDCLXXXVIII praesidio justo firmatum.

Naglacum Naglak, ad Tibiscum flumen projectum,
 qua inde patet Temesvarum versus. Anno MDL, Tur-
 ca occupato Canadino, Naglacum quoque, dissipanti-
 bus nostris, potestati sua asseruerunt. Istevan. Lib. XVII
 pag. 195. Postea Sigismundus Bathori anno MDXCVI.
 a Turcis acceptum, Principatui Transylvaniae addidit.
 Istevan. LXXIX.

Istsvant. Lib. XXI. pag. 434. sed non diu ista felicitas
stetit, anno enim MDXCVIII Turca iterum juri suo
arsevit. Istsvant. Lib. XXXI. pag. 471.

Fevlacum seu Fellacum, Szafiorlacum, Ha-
roszegum, Alladia Johannis Palaticii, qui Georgii Ro-
naldi equitum ductor erat, patria. Quos omnes Ma-
rometes, sine ulla profusione sanguinis, natura loci im-
mita, disrupcionibus nostris, anno MDL occupavit.

Istsvant. Lib. XVII. Sunt autem omnia ista loca
in amena et patenti plamitie, juxta iringuos amni-
sua, ubertate soli, piscium copia, frumenti, leguminum,
pecorumque cottique bonitate, nulli terrarum secunda-
qua tanta fuerunt sagius, bellis Transylvanicis, Tur-
cicis, et nuper etiam Leopoldi Cæsaris armis, ob-
noxia.

Aguas Marusium, à Septentrione, et Teme-
sium, à Meridie, et ex parte Fibiicum, sunt Comita-
tum alluentes, habet. quorum originem, vide suprag.

UNDECIMUS.

SZARADIEŃSIS, patris sermone SZARAND
VARMEGYS dicitur ita ab oppido Szarand, vel Szar-
rad, ad flumen Temes sito, antea probe culta. Soli
ubertate, silvis pascuis, pecoribus et piscibus refertur.
Vini quoque generosi proventu nobilit. Totus hic di-
strictus, Ottomanico jugo subiectus erat: neque Comi-
tia regni, adire solebat. Superioribus tamen temporibus,
Leopoldi armis, sociis irruitus fuit.

Terminos habet ab Oriente, Comitatum Huny-
diensem; ab Occasu, Biharicensem: à Meridie,
Palaticiam; à Septentrione, Comitatum Al-
bensem.

7 Ter heres

traditum

* Szaradie liben
a Szarad a Turca
ki, aditum, az
hugy keiden, deit
le. Szarad.
♀ Szarad lateribus
muro crasso, acone
pedale, nec non for-
sa quas Civitas
Szarad inter his part
mura: et desuper
defen, sicuti et ha-
bicatorem industria
inter magna non
sustinentis appropiata firmata.

Oppida: Szarand, Geneo, Iosa, Sidovás,
et alia plura.

Arces: Geneo Genu, Geneo, arc commodi-
mo loco, in gradu Longit. 40. 12. Latit. 47. 6. post
transivum monstrans Temesvarinum, & Gyulam re-
fuit. Anno MDLXVI, disrupcionibus proficiantibus nostris,
huc tradita. Istsvant. Lib. XXIII. pag. 310. Anno
MDXCV per Georgium Barbel expugnata, & Transylva-
nia Principatui

DIE BESCHREIBUNG DER KOMITATE CSANÁD, BODROG UND CSANÁD, VON PARSCHITIUS

Pál Lakatos von István Zombori

1686 konnten aus einem großen Teil Ungarns die Türken verjagt werden. Das befreite Land hatte während seiner Unterwerfung ernste Schäden erlitten. Eine der Hauptaufgaben war das Feststellen der Zerstörung und das Erfassen der Siedlungen und der Bevölkerung in den zerstörten Gebieten. Die Schwierigkeiten wurden dadurch verstärkt, daß es keine Landkarte in entsprechender Qualität von Ungarn gab und daß keine Werke vorhanden waren, die die einzelnen Gebiete aus geographischem und verwaltungsmässigem Aspekt beschrieben. Die Anfertigung solcher Werke mußte dringend nachgeholt werden.

Mit diesem Anspruch erschien in den neunziger Jahren des 17. Jahrhunderts Kristóf Parschitius. Er war 1643 in Rosenberg, Komitat Liptó (ung. *Rózsahegy*, heute *Ružomberok*, in der Tschechoslowakei) geboren und stammte aus einer evangelischen, bürgerlichen Familie. Er studierte an den Universitäten Rostock und Wittenberg und unterrichtete dann in Schemnitz (ung. *Selmecbánya* heute *Banská Štiavnica*, ČSSR) bis er durch die Gegenreformation von dort vertrieben wurde. 1686 ging er nach Pozsony (Pressburg) um am ungarischen Landtag teilzunehmen. Er hatte die Absicht den Adelstitel mit seinen vortreffliche Personen rühmenden Gedichten, zu erwerben.

Es gelang ihm, sein Ziel zu erreichen. Doch da sich seine Abwesenheit in die Länge gezogen hatte, wurde er von seiner Kirche aus dem Dienst entlassen. Das war der Anlass, um nach Wittenberg zurückzukehren, wo Parschitius dann bis an sein Lebensende im Jahr 1713 geblieben war. Er erweckte dort den Anschein, als ob er vor den, die Lutheraner verfolgenden Behörden habe fliehen müssen.

In Wittenberg schrieb er ein Buch über die Geschichte der ungarischen Könige, das er 1702 unter dem Titel: „*Tabella Hungariae, Ducum et Regum Christianorum*“ herausgab. Unterdessen arbeitete er bereits an einer Beschreibung des ganzen Landes. Diese Werk blieb uns als Handschrift in beinahe vollständigem Zustand erhalten. Sein Titel lautet: „*Comitatus Regni Hungariae, Slavoniae et Transylvaniae incorporati, Wittenberg, 1705*“. Das Buch gibt einen Überblick über das Landesgebiet, entsprechend seiner Komitate. Die Informationen werden von Norden nach Süden hin immer spärlicher und ungenauer. Die Beschreibungen der Komitate, die sich auf türkisch besetztem Gebiet befanden, enthalten zahlreiche, sich widersprechende Angaben. Ein territorialer Überblick über das Land, die einzelnen Teile in ihrem strukturellen Aufbau und die umfangreiche Einleitung, die ausserordentlich interessante Angaben enthält, sind dagegen von grossem Interesse für den Forscher. Die Tatsache, dass die Handschrift nach dem Tode ihres Verfassers auf bislang ungeklärte Weise zu Mátyás Bél gelangte und Bél sie zur Anfertigung seines großen Werkes, der *Notitia* benutzte, steigert den Wert der Handschrift. Die Handschrift gelangte dann mit Bél Nachlass nach Esztergom und wird heute in der Bibliothek der Kathedrale aufbewahrt. (Col. X. Tit. II/a)

Die vorliegende Abhandlung gibt einen Überblick über das Leben und Werk des Parschitius und teilt danach das handschriftliche Material über die Komitate Csongrád, Csanád und Bodrog bzw. eine Übersetzung des lateinischen Textes in die ungarische Sprache mit.